

УДК 316.0

Судаков В.І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, д.соц.н., проф.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ: ДО ПИТАННЯ ПРО ГНОСЕОЛОГІЧНУ СПЕЦИФІКУ КАТЕГОРІЙ «КУЛЬТУРА» ТА «СУБКУЛЬТУРА»

Стаття присвячена з'ясуванню гносеологічних особливостей категорій «культура» та «субкультура» як пізнавальних засобів забезпечення технологічної орієнтації сучасного соціологічного пізнання.

Ключові слова: соціологія, соціологічне пізнання, культура, субкультура.

Статья посвящена выяснению гносеологических особенностей категорий «культура» и «субкультура» как познавательных средств, обеспечивающих технологическую ориентацию современного социологического познания.

Ключевые слова: социология, социологическое познание, культура, субкультура.

The gnoseological peculiarities of the “culture” and of the “subculture” categories as cognitive instruments which determine technological orientation of the contemporary sociological cognition are investigated in the article.

Keywords: sociology, sociological cognition, culture, subculture.

Актуальність дослідження. Відомо, що наукове пізнання світу загалом є культурно-історичним процесом. Саме тому наукове пізнання має складну соціокультурну обумовленість. Однак, навіть доволі просте сприйняття змісту даних тез просто як фіксації та констатації певного емпіричного факту, наводить на роздуми про цілком певну парадоксальність самого наукового пізнання. По-перше, будь-яка наука намагається отримати знання стосовно об'єктивних властивостей свого предмету. Однак, у своєму діяльнісному вимірі, наука є специфічним чином мотивованою діяльністю по «виробництву знань», яка детермінується культурним та соціальним контекстами суспільного життя. По-друге, визнання об'єктивності існування природного та соціального світів повертає увагу до іншої парадоксальної ситуації стосовно безсумнівного визнання об'єктивності та валідності самих наукових дослідницьких практик, які формується та відтворюються під впливом різних локальних соціальних та субкультурних обставин. Зазначимо, що найпростіші підходи до осмислення означених парадоксальних ситуацій в контексті проблеми ідентифікації дослідницької специфіки соціологічного пізнання виявляються пов'язаними з необхідністю певного вирішення антиномії дисциплінарного та епістемологічного статусу соціології, яку чітко висвітлив Р.Колінз: «соціологія: наука чи антинаука».

Показово, що Колінз намагається обґрунтувати сциєнтиський характер соціології. Він, зокрема, підкреслює, що «головний напрямок діяльності, який надає соціології її інтелектуальне виправдання – це формулювання узагальнених пояснювальних принципів, що організуються в моделі глибинних процесів, які породжують соціальний світ. Саме ці процеси визначають, яким чином конкретні умови породжують конкретні результати. Такі узагальнені способи пояснення і утворюють науку» [1, с.246].

Проте доволі типова точка зору Колінза не знаходить однозначної підтримки. П.Бергер, як прихильник «антинаукової» версії розвитку соціології ще на початку 60-х років минулого століття, вказував на важливість її розуміння як системи спеціалізованого гуманітарного знання. Тому важливим принципом соціологічного пізнання повинно бути «намагання уникнути сциєнтизму» [2,с.150]. Саме таке уникнення, як наголошував Бергер, запобігає деформації дослідницького поля соціології, дає можливість соціологу відкрити *людські цінності*, дослідження яких є найважливішою умовою розуміння того, що відбувається у соціальному житті.

Доцільно вказати також і на певну компромісну позицію. Так, на думку К.Поппера, соціологи повинні досліджувати об'єктивні соціальні регулярності, оскільки в суспільстві діють «важливі соціологічні закони, які пов'язані з функціонуванням соціальних інститутів» [3, с.102]. Однак соціологія повинна сприяти демократизації та гуманізації суспільного життя, тому вона повинна розвиватись як «теорія соціальної інженерії» [3, с.53]. А це означає, що соціолог як «інженер або технолог загалом націлений на розгляд інститутів як засобів обслуговування певних цілей, і оцінює їх виключно з точки зору їх доцільності, ефективності, простоти тощо»[3, с.55].

На наш погляд, представлені три позиції, певним чином порушуючи питання про інтелектуальну ідентичність соціології, прямо вказують на наявність різних типів професійної діяльності соціолога, а саме: 1) соціолога як вченого-дослідника; 2) соціолога як соціального працівника; 3) соціолога як соціального інженера або соціального технолога.

Вочевидь, що виходячи із визнання факту інституціоналізації даних типів професійної діяльності соціолога, Н. Слезер констатує існування в сучасній соціології трьох рівноправних когнітивних стратегій як культурно обумовлених дослідницьких практик: сциєнтиської, гуманітарної та мистецької (соціоінженерної) [4, с.2-5]. Дана констатація, як ми вважаємо, не є конструктивною спробою вирішення питання дисциплінарного статусу соціології. Однак, через визнання рівноцінності трьох когнітивних стратегій, Слезер по суті вказує: 1) на значущість їх розуміння як певних субкультурних різновидів дослідницьких практик в соціології; 2) на важливість їх розгляду у більш широкому культурному контексті проблем (*generic problematics*), які сприяють поглибленню уявлень про структурну організацію рівнів соціологічного пізнання.

Врахування даної обставини засвідчує про важливість конкретизації та розвитку концептуальних уявлень стосовно соціокультурної детермінації сучасного соціологічного пізнання. Приймаючи до уваги зазначене, **мета** даної статті полягає у з'ясуванні гносеологічних особливостей категорій «культура»

та «субкультура» як пізнавальних засобів забезпечення технологічної орієнтації сучасного соціологічного пізнання

Насамперед зазначимо, що в сучасній теоретичній соціології особливої теоретичної та практичної значущості набули наукові дослідження, пов'язані з вивченням технологічного потенціалу культури, тенденцій новітніх культурних змін. Вочевидь, що глобалізація сучасного культурного розвитку суттєво ускладнює завдання наукового розуміння як самого феномену культури, так і її функціональної та технологічної специфіки. На цю обставину справедливо вказують автори відомого соціологічного словника Н.Аберкомбі, С.Хіл, С.Тернер, які підкреслюють, що поняття «культура» в новітніх інтерпретаціях є демаркаційною абстракцією, зміст якої фіксує лише найважливіші атрибутивні властивості і якості, які властиві суспільному життю та людській поведінці. «Соціологи та антропологи використовують це поняття в якості узагальнюючої категорії, яка відображує символічні, небіологічні, тобто набуті аспекти життя людського суспільства. Культура включає мову, звичаї та узгоджені традиції (конвенції), за допомогою яких можна відрізнити людську поведінку від поведінки інших приматів» [5, с.147].

Погоджуючись із такою оцінкою, слід зазначити, що в широкому значенні під культурою сучасні вчені розуміють специфічну, генетично не наслідувану сукупність (систему) засобів, способів, форм і зразків взаємодії людей із середовищем існування з метою підтримки певних спільних структур діяльності та комунікації. Вочевидь, що таке комплексне й поліфункціональне суспільне явище як культура, як вже відмічалось у наших публікаціях, передбачає її вивчення на основі актуалізації потенціалу різних аналітичних стратегій: дескриптивної, адаптаційної, аксіологічної, нормативної, діяльнісної, інституціональної, семіотичної, технологічної [6]. Водночас, як ми вважаємо, у переважній більшості визначень категорії «культура» не вказується на специфічні онтологічні ознаки, що відображують практичну значущість і прагматичну технологічну спрямованість культури. Іншими словами, поза увагою дослідників залишається важливе питання: у чому полягає практична цінність культури?

На наш погляд, врахування змісту специфічних онтологічних ознак, які підкреслюють прагматичну сутність культури, є важливим при визначенні поняття «культура» як соціологічної категорії. Приймаючи до уваги дану обставину, доцільно визнати, що категорія «культура» за своїми гносеологічними властивостями є важливим пізнавальним засобом, що відображує цілісний функціональний та технологічний комплекс як процесуальних, так і результативних тенденцій суспільно-історичної практики індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів.

Виходячи з позиції саме такої концептуальної інтерпретації категорії «культура», необхідно враховувати зміст наступних пояснень:

по-перше, продуктивне соціологічне вивчення суспільної сутності культури пов'язане із з'ясуванням специфіки спеціалізованих технологічних функцій культури: 1) забезпечення безпеки, 2) інноваційно-креативної, 3) інтегративної, 4) комунікативної, 5) сигніфікативної, 6) нормативної, 7) релаксаційної [6, с. 36-37].

по-друге, культура як цілісний функціональний технологічний комплекс процесуальних і результативних тенденцій суспільно-історичної практики реально не тільки *відтворюється*, але й *розвивається* через різноманітні способи та форми діяльності індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів, які використовуючи технологічний базис культури, *розвивають* її потенціал, створюючи при цьому прецеденти як культурної, так і соціальної диференціації.

по-третє, культура як втілення результативних тенденцій суспільно-історичної практики є значущим ресурсним фактором технологізації й легітимації систем діяльності й соціальних претензій соціальних суб'єктів, що і є важливим джерелом виникнення й існування різноманітних субкультур.

Зосереджуючи увагу на з'ясуванні гносеологічних особливостей категорії «субкультура», ми вважаємо важливим підкреслити необхідність подолання спрощених трактувань субкультури як специфічного онтологічного різновиду культури. Зазначимо, що західні соціологи, починаючи з 30-х років ХХ століття, коли категорія «субкультура» була уведена у науковий обіг [див.:7, с.187-188], намагаються тлумачити зміст даної категорії виділяючи таку її сутнісну ознаку, як «культура меншості». Так, за визначенням Е.Гіденса, *субкультура* – це «цінності й норми, відмінні від цінностей і норм більшості яких дотримується певна соціальна група у складі великого суспільства» [8, с.662].

Близьке за змістом визначення пропонує і Н. Смелзер: «*Субкультура* – система норм та цінностей, які відрізняють культуру певної групи від культури більшості членів суспільства» [9, с.660]. Аргументуючи значущість такого визначення, Смелзер пояснює, що у ХХ столітті утвердилися дві основні форми культури – 1) елітарна культура та 2) масова культура, яка «ігнорує особливості регіональних, релігійних та класових субкультур» [9, с.67]. Таким чином, вивчення субкультур має особливе значення для розуміння явних та латентних процесів культурної та соціальної диференціації.

Інші дослідники намагаються навести більш розгорнуту аргументацію позиції, що категорія «субкультура» є концептуальним засобом відображення культури «явної меншості людей» і яка не є «панівною культурою». Авторами «Великого тлумачного соціологічного словника» підкреслюється, що категорія «субкультура» відображує певні реалії способу життя локальних груп. «*Субкультура (subculture)* – система переконань, цінностей та норм, які поділяються та активно використовуються явною меншістю людей у межах певної культури. Відношення субкультури до так званої панівної культури було ідентифіковано як відносини підкори та відносного безсилля, Тому владні відносини - важливий вимір будь-якої соціологічної роботи у даній сфері» [10, с.308].

Вочевидь, що у межах такої когнітивної перспективи категорія «субкультура» вимушено визначається як наочний вираз соціальної нерівності, як певний тип протестної поведінки. У «Короткому словнику з соціології» доволі примітним є наступне визначення: *субкультура* - «це у чомусь обмежена культура соціальної спільноти, яка обумовлена бідністю її соціальних зв'язків, наявністю для даної спільноти перешкод у доступі до культурного спадку та культурних надбань» [11, с.401]. Зазначимо, що у «Російській соціологічній енциклопедії» дається ще більш радикальне визначення: «*Підкультура (субкультура)* – поняття, що характеризує культуру групи або класу, яка

відрізняється від панівної культури або ж є ворожою до цієї культури» [12, с.387].

Доцільно також звернути увагу що, у підготовленому українськими соціологами виданні «Соціологія. Короткий енциклопедичний словник» пропонується наступне тлумачення: « *СУБУЛЬТУРА* (букв. – підкультура) – культура окремої соціальної групи, класу, регіону, конфесії тощо, що чимось відрізняється від традиційної культури суспільства» [13, с.612].

Неважко помітити цілком певні вади даного тлумачення.

По-перше, акцент на тому, що субкультура є чимось *окремим* - тобто являє собою культуру саме «окремої соціальної групи, класу, регіону, конфесії» по суті є аргументацією того, що означені соціальні суб'єкти є виключено носіями певної субкультури і є ізольованими від впливу інших культур і субкультур. Такий погляд на субкультуру, на наш погляд суттєво спрощує розуміння проблеми міжкультурних взаємодій.

По-друге, фіксація того, що субкультура «чимось відрізняється від традиційної культури суспільства» загалом не прояснює питання про специфіку цієї «чимості» - тобто питання про визначення підстав ідентичності субкультури, про особливості її конструктивних та деструктивних функцій.

По-третє, пропозиція розуміння субкультури в аспекті визначання її відмінності «від традиційної культури суспільства» створює враження, що саме традиційна культура у будь-якому суспільстві є домінуючою культурою. Однак культурні реалії сьогодення, пов'язані з феноменом культурної дифузії засвідчують про суттєві зміни у самому функціональному статусі традиційних культур. На наш погляд, розуміння традиційної культури як вияву «культури більшості», як культури, котра є безпосереднім виразом сукупного «культурного спадку» призводить до зневажливого ставлення до феномену субкультури та суттєвої недооцінки креативного потенціалу субкультур.

Зазначимо також, що деякі сучасні дослідники цілком справедливо вказують на необхідність врахування цілком певних труднощів використання пізнавального потенціалу категорії «субкультура» в сучасних соціологічних дослідженнях. На думку Н.Аберкомбі, С.Хіла, С.Тернера ефективно проведення досліджень різних субкультур потребує попереднє проведення спеціалізованої аналітичної роботи. «Застосування поняття субкультури пов'язано з двома головними аналітичними проблемами. (1) Все ще залишається нез'ясованим питання про те, якими визначальними чинниками обумовлюється розвиток субкультур. Деякі дослідники вважають, що новітні субкультурні феномени являють собою відхилення робітничого класу від вимог культури панівного класу. (2) Поняття субкультури передбачає легку для розпізнання панівну культуру, однак фрагментація сучасної культури робить проблематичним розпізнавання такої, за визначенням поширеної домінуючої культури, як панівної» [5, с.325].

Висловлені зауваження можуть слугувати певною підставою для обґрунтування дослідницької позиції, згідно якої сучасне наукове соціологічне розуміння феномену субкультури та субкультурних відмінностей *можливе в контексті дослідження процесу диференціації культурних практик індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя*.

В межах даного дослідження ми вважаємо доцільним зробити акцент на концептуальній гіпотезі, зміст якої відображує наступне визначення субкультури як категорії соціологічної теорії: субкультура – це специфічний поліфункціональний феномен суспільного життя, який стабільно відтворюється у суспільстві як наслідок процесу диференціації культурних практик індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя.

Таке концептуальне розуміння в пізнавальному та евристичному аспектах, на наш погляд, дозволяє зосередити дослідницьку увагу на ідентифікації та характеристиці трьох специфічних культурних феноменів, які безпосередньо відображують процеси диференціації культурних практик і пояснюють причини стабільного відтворюється у будь-якому суспільстві різноманітних субкультур.

1. Конфлікт культурних ідеалів – феномен, який відображує суперечності у практиках діяльності соціальних суб'єктів, котрі намагаються орієнтувати свою діяльність на різні культурні ідеали. Зазначимо що конструктивна спроба дослідження конфлікту культурних ідеалів була здійснена Г.Зімелем у праці «Конфлікт сучасної культури»[14]. Нагадаємо, що згідно позиції Зімеля, *культурний ідеал* – це певна редукована максима культурного багатоманіття, яка може бути презентована у різноманітних формах – у формі ідеалу справедливості, демократичного ідеалу, національної ідеї тощо. Вочевидь, що далеко не завжди формулювання культурного ідеалу може бути здійснено на основі соціального консенсусу. Тому, наприклад, численні спроби українських політиків та науковців сформулювати та виразити у формі культурного ідеалу зміст української національної ідеї досі не увінчались успіхом. Проте, приймаючи до уваги сам зміст даних спроб, доцільно зробити висновок, що ці спроби є специфічним відображенням реального існування в українському соціумі певних конфліктуючих субкультур.

2. Культурна криза – феномен, який являє собою ситуацію обмеження для соціальних суб'єктів бути активними агентами культурних інновацій. Зазначимо, що феномен культурної кризи досліджувався у працях багатьох соціологів ХХ століття. Незважаючи на наявність різних теоретичних підходів щодо розуміння специфіка даного феномену, ми вважаємо доцільним зауважити, що переважна більшість дослідників сходяться на думці, що наукове дослідження культурної кризи повинно здійснюватись в контексті проблеми *відтворення культури*. Зазначимо, що такі відомі дослідники феномену культурної кризи, як П.Сорокін, К.Мангейм та Й.Гейзінга загалом схилились до думки, що культурні кризи у будь-якому суспільстві виникають як наслідок невиправданого посилення утилітарних та прагматичних рис культури, які витісняють на периферію емоційного та інтелектуального життя людей її духовну сутність. Тому культурні практики певних соціальних суб'єктів, які відображують їх намагання та спроби подолати культурну кризу, можна вважати важливою онтологічною підставою виникнення та утвердження різних субкультур.

3. Культурна дифузія – явище, яке відображує поширення та утвердження у певній культурі цінностей та культурних зразків (патернів) інших культур. Важливо зазначити, що більшість сучасних соціологів (З. Бауман, У.Бек, Е.Гіденс, Дж Рітцер, Р.Робертсон, А.Ручка, П.Штомпка та ін.) доводять

важливість розуміння специфіки культурної дифузії в контексті дослідження проблеми культурної глобалізації.. Ми вважаємо, що саме в концептуальних межах цієї стратегії власне і актуалізується важливе для соціологів питання щодо визначення онтологічних підстав процесу формування та утвердження нової глобальної культури, а також і цілої низки проблем, пов'язаних зі з'ясуванням ідентичності різних типів субкультур. Водночас варто зауважити, що зростаючий вплив нової глобальної культури, ще не означає того, саме дана культура є домінуючою в конкретному соціумі. Тому, як ми вважаємо, при дослідженні процесу культурної дифузії є важливим врахування вже набутого історичного досвіду, який засвідчує про можливість, принаймні, трьох різних типологічних ситуацій міжкультурного взаємовпливу та міжкультурних взаємодій. **А) Ситуація підкорення слабого суспільства** більш сильним, культура сильного суспільства постає як домінуюча, тому її утвердження приводить, а може призвести до знищення культури слабого суспільства (колонізація Росією території багатьох північних народів Сибіру, що призвело до їх культурного занепаду та втрати власної культурної ідентичності). **Б) Ситуація змішування культур**, на базі консенсусного сприйняття певних загальнолюдських цінностей (феномен американського «плавильного тиглю» як певного культурного сплаву, який формувався на основі масового сприйняття цінностей лібералізму та демократії). **В) Ситуація міжкультурних взаємодій**, яка загалом не супроводжується завоюваннями або фізичними контактами представників різних культур. Така ситуація спричинюється, як вважає Дж. Рітцер технологічним впливом процесу глобалізації як «макдональдизації» [15, с.220-223]. Даний процес породжує протилежні культурні наслідки: а) відбувається *уніфікація культурного життя* через поширення стандартизованих технологій і відповідних до них стилів життя (стимул утвердження нової глобальної культури); б) *підриє престижу і витіснення на периферію локальних культур* (стимул формування та утвердження різних субкультур та контркультур).

Висновки. 1. Подальша розробка системи наукових уявлень стосовно розуміння специфіки соціокультурної детермінації сучасного соціологічного пізнання передбачає з'ясування гносеологічних особливостей категорій «культура»и та «субкультура» як пізнавальних засобів забезпечення технологічної орієнтації дослідницьких практик в соціології. 2. Наявність різних концептуальних інтерпретацій категорії «культура» в сучасному суспільствознавстві загалом пояснюється труднощами адекватного теоретичного відображення онтологічних ознак культури як надмірно складного явища суспільного життя. Проте у переважній більшості інтерпретацій та визначень вченими недостатньо враховується зміст специфічних онтологічних ознак, які підкреслюють прагматичну сутність культури і які є важливими стимулами культурної та субкультурної диференціації. Дані ознаки повинні бути введені в контекст визначення поняття «культура» як соціологічної категорії. 3. Категорія «*культура*» за своїми гносеологічними властивостями є важливим пізнавальним засобом, що відображує цілісний функціональний та технологічний комплекс як процесуальних, так і результативних тенденцій суспільно-історичної практики індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів. 4. Традиційні тлумачення категорії «субкультура» як «підкультури»

відносно домінуючої (панівної) культури, або як «культури меншості» є застарілими, оскільки вони не сприяють конкретизації наукових уявлень стосовно стимулів сучасної культурної диференціації та культурної глобалізації. 5. Категорія «субкультура» є важливим пізнавальним засобом теоретичного відображення онтологічних властивостей специфічного поліфункціонального соціального явища, яке стабільно відтворюється у будь-якому суспільстві як наслідок процесу диференціації культурних практик індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя. Найважливішими соціальними феноменами, які слугують онтологічними підставами стабільного відтворення різноманітних субкультур є: 1) конфлікт культурних ідеалів, 2) культурна криза, 3) культурна дифузія.

Література

1. Коллинз Р. Социология: наука или антинаука? / Рэндалл Коллинз // Теоретическая социология: Антология: В 2ч. / Сост. и общ. Ред. С.П.Баньковской. - М.: Книжный дом « Университет»», 2002.- Ч.2. - С.245-280.
2. Бергер П. Приглашение в социологию. Гуманистическая перспектива. / Питер Бергер./ Пер с англ. Под ред Г.С.Батыгина.- М.:Аспект-Пресс, 1996. – 168с.
3. Поппер К. Открытое общество и его враги. - В 2-х т. / Поппер Карл - М.:Феникс 1992. - Т.1.: Чары Платона. Пер с англ. Под ред. В.Н.Садовского - 448с.
4. Smelser N.J. Problematics of Sociology: the George Simmel lectures, 1995/ Neil Smelser. – Berkeley, Los Angeles: Univ.of California Press,,: 1997 - 115 p.
5. Аберкомби Н., Хилл С., Тернер Б. С. Социологический словарь. /Н.Аберкомби, С. Хилл, Б.С. Тернер / Пер с англ. ред. С.А.Ерофеева - Казань: КГУ 1997.-420с.
6. Судаков В.И., Дамиров А.Г. , Волынский А.К, Рухлис А.Б. Технологический статус культуры как общественного явления (социологический и социально психологический аспекты анализа) / В.И.Судаков,А.Г. Дамиров, А.К.Волынский, А.Б.Рухлис // Наукові праці МАУП. - Вип.6. - К.:МАУП.2003.- С. 35-38.
7. Фурман А., Литвин А. Субкультура /А.Фурман, А.Литвин // Психологія і суспільство .- 2011.- № 3.- С.187-192
8. Гіденс Е. Соціологія / Ентоні Гіденс.- К.:Основи, 1999.-726с.
9. Смелзер Н. Социология/ Нейл Смелзер. - М.:Феникс,1994.- 687с.
10. Большой толковый социологический словарь(Collins). - В 2-х т.- Т.2.- М: Вече; АСТ, 2001.- 528с.
11. Краткий словарь по социологии/ Под общ. ред. Д.М.Гвишиани, Н.И.Лапина.– М.: Прогресс, 1988.– 414с.
12. Российская социологическая энциклопедия / Под общей ред. Г.В.Осипова. – М.: НОРМА-ИНФРА,1999. – 672с.
13. Соціологія: короткий енциклопедичний словник /Під заг. ред. В.І. Воловича. - К: Укр. Центр духовної культури, 1998. - 736с.
14. Зиммель Г. Конфликт современной культуры / Георг Зиммель// Зиммель Г. Избранное. Т1.: Философия культуры.- М.: Юрист, 1996.-С.494-516.
15. Ritzer G. McDonaldization and Globalization / George Ritzer // The Student's Companion to Sociology.- Oxford : Blackwell Publ., 1997.- P.220-225.